

KRITIKAI LAPOK

a magyar tudományosság, szépirodalom és művészet
érdekében.

1862.

5. sz.

Majus 1.

Megjelennek minden hó 1. és 15. napján 3—4 félvnyi tartalommal. Előfizetési díj
marchiustól júniusig 3 ft. — marchiustól decemberig 7 ft. Egy-egy szám ára 40 kr.
Az előfizetések a „Kritikai Lapok“ szerkesztőségéhez (Pest, aldunasor 19. sz.) inté-
zendők.

Tartalom: Husvét. — Baklövések a dramaturgia abc-jében (Vége). Irta
Zilahy K. — Könyvszemle: A magyar nyelv szótára. Ism. Finály Hen-
rik. — Nagy Károly legújabb műve. — A madár. Irta Nagy József;
ism. Kriesch. — Quae maribus. — A tudományok meghonosítása ügyében,

Husvét.

A megváltó föltámadását ünnepli a keresztyén világ. De ezen
ünnep egészen alkalmas arra, hogy komoly, főséges érzelmeket ébresz-
szen nemcsak a hívők keblében, hanem azokéban is, kik — bármely okok-
nál fogva — hitetlenekké lettek. A husvét nemcsak egy vagy más
vallásfelekezethez, de az egész emberiségnek ünnepe.

Mintegy két évezred előtt szomorú állapotban volt az emberiség
ügye. A félvilágot átkaroló római állam ereiben hűledezni kezdett a vér
szívében akadozni a dobogás. Az ó világ eszméi túlélték volt magukat,
intézményeiből elszállongott a szellem, melly azokat valaha éltette volt.
A Jupiterek, augurok, haruspexek ideje lejárt, s ezekkel együtt a közér-
zület, a republikán erények mindinkább feledésbe mentek. A római
„virtus“ helyébe az elpuhultság, közönyösség, a fényűzés s az önzés
minden egyéb testvérei léptek; az élet mindenoldalu irányában mu-
tatkoztak a hanyatlás körjelei — kirívólag, félreismérhetetlenül. Mind-
nyájan érezték, hogy a dolgok sokáig így nem maradhatnak meg, hogy
valaminek kell bekövetkeznie, a mi egy új, jobb korszak keletkezését
vonja majd maga után, a mi az emberiséget megváltja. De a mit mind-
nyájan érezték, azt senki sem mondta ki, — az ígét, melly új világot
volt hozandó a satnyuló emberiségre. Ekkor történt, hogy „az ige
testté lón,“ s ez nyilvánosan merte hirdetni azt, a mit a többiek nem
tudtak vagy tudni nem akartak: — hogy a világnak ujja kell születnie.

De ők az újkor, az isten szavát nem értették meg! csak tizenkét
szegény ember csatlakozott hozzá s ezek közt is egy áruló volt; a hatal-
masok pedig fölakasztották, elnémitották az igazságot, eltemették az
ígét . . . de nem semmisíthették meg, mert rövid idő múlva föltámadott!
A világ új alakot öltött magára, — az emberiség megváltatott.

Ma is önző, munkakerülő, fényűző, közönyös a világ. Ma is gyűlölik az igazságot, ha ez magán-érdekeiket, hiúságukat sérti, vagy legalább kényelmüket zavarja. Ma is érzik a kor betegségeit, hiányait, de nem tűrik, hogy ez nyilvánosan kimondassék. Ma is közönyösek azon eszmék iránt, melyek nem esiklándozni, de használni akarnak; — ma is szeretnék eltemetni a bár keserű, de igazságos szót, a kor parancsszavát. De ma sem lehet megsemmisíteni az igazságot, mert az a sírból is újra föltámad, hogy a világ újjászületését előmozdítsa, s ha e jelenben nem, legalább a jövő nemzedéknél bőven gyümölcsöznek, mint ama magok, melyeket a zordon tél viharai után most mindenütt kelni, csírázni, bimbózni látunk, majd gyümölcsözni is fognak . . .

A husvét nem egy vagy más felekezetnek, de az egész emberiségnek ünnepe.

Baklövések a dramaturgia abc-jében.

(Vége.)

De az még a „Gombostű“-től is feltűnőnek látszik, ha „Romeo és Júliát“ a költői igazság szempontjából azért tartja rossz tragédiának, mert „az ártatlanság meggyilkoltatása nem boszúztatik meg“ pedig hol van boszú, hamarabb és fajóbb, mint a mi a szülőket bálványzott magzatuk elvesztése által érte! Tudni kell azonban, hogy mindez mellékes, mert a darab tragicuma nem a szereplőkön kívül, a kevély szülőkből fekszik — ez nem shakespearri fogás volna, mert ő a szíveket szokta kutatni s a lélek legrejtettebb aknáiba lök egy-egy hatalmas sugárt — hanem fekszik a tragicum a szeretők indulatának nyilatkozási módjában és mértékében s kimutatja a határt, melyen túl emberi szenvedély, bármily fényes és magasztos legyen, nem emelkedhetik. Úgy hogy a halál kelyhe, mellyet olly édes lázzal és vak mohósággal beszörpölnek, nemesak érzelmeik egyenes eredménye, de egyszersmind ki nem kerülhető, bár megrázó — s épen ezért tragicus büntetése is. A ki ezt föl nem fogva, mégis a „költői igazságról“ a „tragicum tetőpontjáról“ s „legjobb“ magyar tragoediákról tart nyegle és hosszuképu fölolvasásokat, az ollyan hallgatóit csak zavarba hozza. De az irodalomban senki sincs, a ki illy cégéresség ellen szót tudna emelni s a többi lapok közül azon kevesek, mellyek az elhatalmazott burjással közönséget nem éreznek, a közöny vagy böles óvatosság köpenyében búvnak, egyszersmasszor tapasztalván, hogy nálunk az igazságszerető és kereső ember sorsa jelenben mindennél inkább hasonlít Empedokleséhez, ki az ifjabb Plinius tudósítása szerint, hajdan vizsgálódás végett az Aetnába szállván, szerencsésen ott is

veszett... Mi azonban — miután Aetnánk, fájdalom, nem tűzből, csak sárból és szemétből áll — jobb sorsot remélve, folytassuk még egy-két sorban az aggatózást (így címzik nálunk az ellenörködést és helyreigazító eszmecsérét); és vessünk egy tekintetet a kérdés másik oldalára, miután ez a körülményekhez képest-jó részt ki volna meritve. Mert szükséges-e a főnebbiek után szót veszteni a „Gombostű“ másik példájára, Desdemonára, kit a jeles és vidám aetheticai elmefuttató úrszintén a költői igazságszolgáltatás botrányköveül mutat be jószívű olvasóinak? Mondjuk-e, hogy a költészet eszményi világában Desdemona halála nem halál, mert alakja erkölcsileg egészben marad fenn számunkra, és hogy fájdalma épen a költői igazságnak egyik legnagyobb részrészke (a cél szentesíti az eszközt!) a melly Othellót megejtí? S mégis, nincs-e megboszúlva Desdemona e bukásban?!

Írás közben veszem a „Szépirodalmi Figyelő“ 18-ik számát, mellyben Salamon Ferenc, mint örömmel látom, Dobsa collectív ellen-bírálatának legalább őt illető részére nézve fölveszi a kesztyűt s a dráma és történet közti viszonyt körülbelől tisztába hozza. Ekkép föl vagyok mentve annak kimutatásától, mi jelen fölszólalásomnak szintén tárgyát volt képezendő: hogy t. i. a drámaíró nem fölfedezője, csak magyarázója lehet azon tragicumnak, melly a historiában rejlik; a mint hogy nem találkozik történeti tragoedia, mellynek alapja a történet ki-rekesztésével egyedül a költő képzeletében termett volna. Ide tartozik a képzelt személyeknek a történetiek közé vegyítését illető kérdés is, minek jogát Dobsa az „Iliász“-ból a Junókkal és Jupiterekkel, Macbeth-tel és Toldi Miklóssal óhajtja bizonyítani, s mivel a példák választásában igen is magasra néz, természetes, hogy az egyszeri görög böles módjára a „qui multum, nihil“ vermébe esik. Avagy ki meri állítani, hogy a Jupiterek és Junók ott nincsenek a hellén történetben, azaz a nép tudalmában és azon szellemben, melly e történetet keresztüllengi, melly a művészre nézve egyedül lehet irányadó, nem pedig a chronologia, a csontváz, mellyre az eszmék élete fölrakva van?! Ki mondja, hogy nem élt Toldi, ki annyira élt, „hogy egyik rege Mátyás, másik Lajos udvarába teszi“? És ha az idéző jel közé tett állítás chronologice bizonyítná is azt, a mit Dobsa belőle kihozni akar, nem ott maradna-e Toldi a nép lelkében? Ha igen: úgy nem kell tovább mennünk, mert, ismétlem, a jó ítéletű költő e köztudalmat nem sértheti meg; különben alkalmazhat képzelt lényeket, vonhat a meglévőknél tagasabb körvonalakat, átugorhat — mint Shakespeare „Macbeth“-ben — évtizedeket, neki a kéreggel semmi köze; csak kontár keverhet lórét az istenek italába. Salamon Ferenc nem tartotta szükségesnek a kérdést ezen, egyedül világos megoldásig elemezni, de, ha nem csalódom, implicálta abbéli tiltakozásába, hogy nem fér meg a tragoedia és nagy történeti tárgyak méltóságával

a művet ifj. Dumas-féle udvarhölgyi eselszövények által modernné tenni, — a mint ez t. i. Dobsa hazánkfjának kedvence szokása. A mi már „Macbeth“et illeti, ebben a boszorkányokat a szereplő személyek közé csak az keverheti, ki nem érti, hogy itt ezek csupán a hős lelkében hánykolódó szenvedély érzékitésére vannak alkalmazva, nem személyek, hanem jelképek — ámbár a műalkotásnak így sem igen válnak előnyére.

Azon, Dobsától is rendkívül különös ötlet, melly szerint „minden reformator született tragicus hős; mennél inkább sikerült eszméje, annál alkalmasabb“ hasonlólag a művészi és nyers igazság összezavarásából vagy is abból ered, hogy ó, a tragicum iránti érzék tökéletes hiánya miatt, a bukás erkölcsi motivumának elmaradhatatlanságáról megfélemedezik s ezt pusztán külső okokra akarván vonni, nem csoda, ha Columbust a legalkalmasabb sujetnek véli. Kár, hogy ez irányban termelt elméleteivel Gyulai Pálnak a „Dózsa György“ ellen indított hadjárata alkalmával föl nem lépett; az istenben boldogult „Szépirodalmi Közlöny“ nem maradt volna egyedül; mert így ó Jókai fölfogását a legklassikusabbnak kell hogy tartsa. Mintha ép a „Szépirodalmi Közlöny“ édes képü műbiráját hallanók: „A hős bukják el saját hibái miatt, de úgy, hogy bukásával diadalra jusson az eszme.“ „Ez—mond Dobsa, — a nem sikerült reformatoroknál nem történhetik, mert a hős mögött nincsen ott a siker, tehát a legjobb esetben is mért fogott hozzá, ha nem értett hozzá?“ — Soha három sorban ennyi zavart! E szerint a tragicum csak a vértanúság eszméjéből volna merithető és Jézus — kinek bukása rá nézve a szeplőtlen nagyság legtündöklőbb peccsétje, az emberi erkölcs gyarlóságának és nyomorú butaságának, pedig leglesújtóbb tanúsága: — Jézus a legjobb tragikai hős.

Nem is említve már, hogy Dobsa kéz alatti értelmezése szerint a tragoedia csak a politikai vagy társadalmi eszmék képviselőire lenne szorítva (ez a stylus hibája lesz); nem említve, hogy reformatoroknak nem kizárólagos osztályrészök a bukás és így nem lehetnek „született tragicus hősök“; egyedül arra kívánjuk figyelmeztetni Dobsát, miszerint a tragoedia tanulsága eredetileg sohasem lehet egyéb negatív eszménél, azaz nem más, mint állítása azon erkölcsi igazságnak, mellynek tagadása miatt a hős elesett. Ha ezt így fölgondolja valaki, akkor nem fog beszélni eszme sikeréről, miután épen annak az eszmének kell győzni, mellynek sérelme miatt a hős bukott. Mellőzöm itt „Othello“t, „Romeo“t és a tbt. mellyekben ilyen Dobsa-féle eszmének, azaz vállalatnak árnyéka sincs; fölhozom csak III. Richardot vagy Coriolánt, kiknek célja nem sikerül, s ezeket azért az ostoba világ mégis a legjelesebb tragoediák sorába számítja.

Mindenkinél tovább megy azomban Bolnai, ki azon édes köny-

nyedséggel és leereszkedéssel, melylyel vasárnap reggelenként a „Magyar Sajtó“ tárcájában a legfontosabb széptani és társadalmi kérdéseket eldönteni szokta, már nem elégli meg új elméletek fölfedezésével boldogítani a jámbor közönséget, hanem egyenesen azon alap gondolatot óhajtaná lerontani, mellyben Aristotelestól Humboldt Vilmosig minden aesthaeticus szerint a tragoedia mivolta határozódott. Azt mondja t. i. hogy a hős iránti rokonszenv igénye a tragoediában egészen új, s bizonyosságul híja III. Richardot és Macbethet, kik — szerinte mint országos gonosztevők — a nézőben csak érdeket, nem rokonszenvet gerjesztenek és azon elmélet szerint tragoediai hősök nem lehetnének. Mai napig mondom, és az általánosan elfogadott kifejezések szerint beszélve, a félelem és részvét eszméjében szokták volt a tragoedia hatását kifejezni; miután pedig részvétet a rokonszenv több vagy kevesebb mértéke nélkül képzelni bajos lenne, nyilvánságos dolog, hogy Bolnának a sympathia elméletét nem mint újat, de mint roszat kellett volna megtámadni, ha már erre magában minden módon ösztönt érzett. Ezt azonban nem tekintve, csak a fölhozott példáknál maradok, mellyeket a „Gombostű“ szokás szerint utána kuruttyolva, még „Othello“-val kíván megtoldani, ki nejét „olgy lovagiatlanul“ bántalmazza; Hamlettel (!) és a „Ravennai viador“-ral (ez természetesen neki: tekintély). Othello és lovagiatlanság és bántalmazás!... de hagyjuk a „Gombostű“-t; az elmondandókból ő is, más is kivetheti a magáét s „Macbeth“ és „Richard“ példája után a többiek önként kénytelenek lesznek beadni a kulcsot. De még „Macbeth“-nél is alig szükséges hosszasan mutogatni ama fönséges vonást, melly a tévedés és bukás eszméjével egyesülve, a tragicum alapját képezi, sorsa iránt részvétre és érdemlett elestében rokonszenvre gerjeszt. Macbeth nagy vitézség és dicsőség fénykörében jelenik meg, ki egy daemoni befolyás sugalma alatt cserkoszorúját porba mártja ugyan, de az orgyilkosság sötét éjéből számára frisen kelnek ki a rémek, a bűnt követi a lelkiismeret marcangló kinja; a lakománál, a mint elképed Banquo szellemére, szívünkben már megrezdül iránta a részvétnek egy húrja, s bár igazságosnak érezzük bukását, rokonszenvünk észrevétlen tör ki, midőn az elhatározó percben bátorságát látjuk, és a hős halált, melylyel vétkét, gyötrelmét megpecsétli. Ó a lelkére nehezede lidere távoztával, ismét a régi hősre ösmer magában, míg neje, a csabos szép asszony, kinek adáz indulata volt sarkantyúja a kárhozatra, csúfos és irtóztató halálküzdelmek közt vész el.

Más III. Richard. Az ő jellemének a vitézség hasonlókép nevezetes alkatrészét teszi ugyan, de minden emberiségből kivetkezett ördögi indulatok olgy nagy és megdöbbentő sokaságával van párosulva, hogy magában ezekért távolról sem nyujthat elégtételt. És épen abban rejlik Shakespeare alkotói nagyságának legszembetűnőbb bizonyít-

téka, hogy teremtő erejének játszi szeszélyében a meredek legszedítőbb fokára merészkedve — mellyen túl a (művészi) élet megszűnt — ez iszonyú alakba, kit az egész darab folyamán keresztül méltán neveznök vérebnék, részvétre ösztönző vonásokat tud lopni, mellyek a nagy gonoszsága és bátorsága iránt viseltető önkénytelen csodálat elemeivel egyesülve, szülik a rokonszeny azon szikráit, mik nélkül a tragicumnak értelme nincs. Vegyük csak mindjárt az I. főlj. második jelenetének befejező monológját, midőn Henrik holttestét az útfélen megállítva leányát, Edvard walesi herceg özvegyét — kit nemkülömben ő tett özvegygyé — ott helyben elcsábítja és nőül nyeri. E híres és váltig ismert jelenet után így szól:

S már elfeledte férjét, a derék
Edvárdot, kit én három hó előtt
Leszurtam boszúmban Tewksburynél?
Illyen nemes, szeretni méltó úr, —
Kit jó kedvében alkotott az ég,
Ifjú, hős, böles, királyi büszkeségű,
A nagy világon nincs egy szál se több:
S mégis magát ő én hozzám alázza,
A ki letörtem ez arany-virágot,
S őt gyász-ágyában özvegygyé tevém?
Hozzám, ki Edvárdnak felét sem érem,
Hozzám, a sántához s idomtalanhoz?
Koldus-fillérért hercegségemet.
Folyvást kételkedem magam felől,
Lelkemre! Nem tudom rögtön kivenni, —
Ő csodaszép egy férfinak talál!...
Már bármi módon csak tükröt veszek,
S egy pár tucát szabót tartok magamnak;
Találjanak nekem való ruhákat.
Minthogy saját magamnál kegybe estem,
Hadd költsek is hát valamit reá. —
Hanem egyszer e fickót sirba zárom,
S aztán térek zokogva kedvesemhez.
Jőj mellém, bájos hold! tükör helyett,
S mutasd árnyékomat, a mint megyek!

Már kérдем, van-e ki itt a rejtett motívumok nyilvánulásakor a cynismus hamva alatt égő fájdalom mély tüzében, a születése által letiprott és meggyalázott ember átkos végzetében a jellem megkövesült vadságának erkölesileg magyarázatát és leküzdhetetlen nagyravágyásában egyénileg igazolását ne találná s a kedély elborzasztó, kétségbeesett sivárságán részvétre ne gerjedne? Ha igen, az ollyannál ez nem az erkölesi érzület, hanem specialis ízlés dolga, melly széptani mértékül nem szolgálhat.

Ezáltal mindjárt kezdetben meg van adva az impulsus a részvét azon mértékére, melly a költő céljaihoz szabott mérvben, de az egész

darabon áthúzódva, az V. felvonás harmadik jelenetében egyenesen a rokonszeny alakját ölti fel, midőn Richard a szellemek jelenése után így kiált föl:

Mitől félek? Magamtól? Itt ki más sincs.
 Van gyilkos itt? Nincs. — Nincs? én itt vagyok!
 Fuss hát. Mikint? magadtól? Helyesen.
 Boszut kívánok. Mit? magam fejére?
 Én önmagamat szeretem. Miért?
 A jóért tán, a mit tettem magamnak?
 Sajnos, nem. Sőt gyűlölködöm magamra
 A gyűlölt tettekért, miket cselekvém.

— — — — —
 Ezen nyelvvel bir lelkem öntudatja,
 Külön bizonyosság minden nyelv reám,
 S gazembernek nevez minden bizonyosság.
 Esküszegés a legmagasb fokon,
 Bősz gyilkosság a legszörnyűbb fokon,
 Minden bűn, minden sirban elkövetve:
 Zudul elő, kiáltva: vétkes, vétkes!
 Kétségbe kell esnem. — Ki sem szeret,
 S ha meghalok, megszámni senki sem fog.
 Igen, s miért tennék mások, hiszen
 Saját magamban sincs könyör magamnak.

S midőn ugyane jelenet és a darab végén, híveitől elhagyatva, a veszély fekete torkában megriad:

Ezernyi sziv dagasztja keblemet,
 Elő a zászlót, elleninkre föl!
 És régi harci jelszavunk: a Szent-György
 Tüzes sárkány mérgét felénk lehelje!
 Fel! Győzelem sugárz' sisakainkra!

— itt lelkünkben a borzalom, megindulás és rokonszeny eddigi benyomásai szövetkeznek s a befejezésnél a tragikai hatás tökéletes.

Meg vagyok győződve, hogy e tétel által nem pusztá egyéni véleményyt mondok ki -- mivé B o l n a i, e tárgyban elszalasztott megjegyzéseit keresztelni kénytelen volt — hanem olly tárgyilagos igazságot, mellynek alapja a dolog lényegében és az idő által minden kifogáson felül helyezett széptani törvényekben gyökerezik. Nem csak, de azt hiszem, illy meggyőződés nélkül a nyilvánosság sorompóiba lépni, tisztességgel nem is lehet. Meg van engedve, sőt szükséges az eszmezsere az elvek alkalmazása körül; de világszerte eldöntött alapelveket az irodalom terén, mint B o l n a i ú r a „kezdő kritikusság“ címe alatt, felvilágosítást keresgélve, meglepő tudatlansággal nyílt kérdéssé tenni a szakavatlanok javallása mellett, nem egyéb az irodalom méltóságának könnyelmű megsértésénél, s annyival veszélyesebb, mert mindig

találkozik ember, ki mind a pajtáskodás mézes-madzagát, mind a megbántott szellemi vagy anyagi speculatio szemyes de tehetetlen — mert nem maradandó — görény mérget esendesen megvetve, a bünrovaszt idónkint fölmutatni elmulaszthatatlan kötelességének tartja, s a kifejezések zavarából és a napi jelszavak ál-vértje mellől a legügyesebben összefércelt phrasisokat is kihúzza, levetkezteti, reducálja, kimutatván, hogy nem egyebek, mint „baklövések a dramaturgia abc-jében.“

Zilahy Károly.

Könyvszemle.

A magyar nyelv szótára.

Kritikai elmélkedés a szótár-készítésről általán és a Magyar Akadémia megbízásából készült értelmező szótárról külön. Az erdélyi muzeum-egylet tudományos ülésében 1862. március 12-én olvasta

Finály Henrik, m. ak. l. tag. *)

Nem hiszem, hogy egyletünk szabályai ellen véték, ha a t. hallgatóság figyelmét ma egy nyelvészeti értekezésem számára veszem igénybe; mert noha a nyelvészet nincs külön említve a tudomány azon ágai közt, a mellyek művelésére egyletünk kiválóan alakult, mégis az a körülmény, hogy a tudományt magyarul művelni szándokunk, a tudomány művelésével pedig elválaszthatlanul együtt jár annak a nyelvnek művelése, a melly a tudományos működés eredményeit hasznosító és örökítő irodalomnak közege, nekünk sem engedi közönyösöknek maradnunk az olly események iránt, a mellyek nyelvünk művelésére vagy

*) Ez, tudunkra az első nyilvános szakbirálat az úgynevezett »Akadémiai Szótár« fölért. Mindenek előtt jellemzőnek tartjuk azon tényt, hogy az első fölszólalás ezen, irodalmi tekintetben országosnak nevezhető ügyben a Királyhágón túl történt s a »Korunk«-ban tétetett közzé, mialatt a helybeli lapok — a hirdetések kivéve — róla mai napig is mélyen hallgatnak. A »Kr. Lapok« eddig szinte nem fogtak hozzá, mert még több füzetet akartak bevárni s azután olly alaposan és terjedelmesen nyilatkozni, mint a mű fontossága s nagyszerű hordereje valóban megkívánja. Az előttünk fekvő bíráló megelégedett bennünket. Ambár a t. bírálóval mindenben nem értünk egyet, s kivált az előadási modor s némelly személyes kifakadások ellen helybeli kifogásaink vannak, mégis célszerűnek láttuk egyelőre az egész igen jelentékeny cikket a »Kr. Lapok«-ba átvenni, és pedig annál inkább, mert nem minden ok nélkül föl kell vennünk, hogy olvasóink nagyobb részének nem jutott kezébe a »Korunk«, s így kénytelenek volnánk, ha majd mi is ezen nagy műről értekezni fogunk, részint azt ismételni, a mit már másutt helyesen mondtak el, részint ott, hol a bírálóval egyet nem értünk, ollyan dolgokra hivatkozni, mellyeket olvasóink nem ismernek. Annnyit egyelőre is kijelenthetünk, hogy ezen szótárt már most is több tekintetben sokkal sikerültebbnek tartjuk, mint az »Akad. Értesítő«-ben közölt mutatóványok után itélve, gondoltuk s másrészt megint több tekintetben sokkal hiányosabbnak, mint az Akadémia ellenőrzése s fölügyelete alatt olly roppant szorgalommal és kitartással készített munkáról várhattuk volna.

A szerk.

valósággal lényegesen befolylnak, vagy legalább kitünő módon befolylni akarnak.

Már pedig nem lehet tagadni, hogy illy fontos esemény annak a szótárnak megjelenése, a melyet Czuczor Gergely és Fogarassi János m. ak. r. tagok a magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítettek, és a melynek első füzeté „A magyar nyelv Szótára“ címe alatt immár a közönség kezében van. Fényes eseménynek nevezem, nem csak azért, mivel az egész magyar közönség rég óta feszült és évről évre fokozódott várakozással nézett elébe, hanem még sokkal inkább azért, mivel e szótárt úgy kell tekintenünk, mint a Magyar Akadémia szótárát, a melyben tehát minden, a mi el van mondva, annak a tekintélynek jóváhagyásával, tehát beleegyezésével van elmondva, a melyet igazság szerint a magyar nyelvet illető minden kérdésben első és legfőbb tekintélynek kellene elismernünk. Mert habár az által, hogy a címlap mint a munka készítőit Czuczor Gergelyt és Fogarassi Jánost nevezi meg, a munkaért való felelősség nagyobb súlyát e két férfi vállaira rakja, az olly munkaért, a mely valamelly testület megbízásából készült, maga a testület is már csak annyiban is felelős, a mennyiben a készítőik választása rajta állott.

Jellemzi pedig kitünően ez esemény fontosságát az is, hogy kétségkívül megbeszélés tárgya lesz mindenütt, a hol valaki nyelvünk ügye iránt érdeklődik. Csaknem egész bizonyossággal merem állítani, hogy valamennyi magyar tudományos folyóirat legalább ismertetni fogja az új szótárt, és épen azért látom helyén, hogy az erdélyi muzeum-egylet körében is jöjjön szóba, még pedig nem csak úgy fölületesen, mint valami különben közönyös újdonság, hanem alaposan és méltó komolysággal, a hogy megérdemli olly munka, a mely évek hosszú során át egyetlen raktára lesz a magyar nyelv szokinesének, és mint ilyen, roppant hatással lesz egész irodalmunkra.

Csak azért kell engedelmet kérnem, hogy e kitünőleg nevezetes tárgyban épen én merészlek legelőbb szót emelni. Minden esetre nagy bátorság kellett arra, hogy olly munka megbírálásához fogtam, a melyen két kitünő tudósunk évek hosszú során át nagy szorgalommal és sok tanulmánynyal dolgozott, de mentségül e bátorságomért szolgálhat az atheni varga példája, a kinek a művész megengedte a cipő megbírálását. Magam is csak afféle mesterember vagyok, a ki mintegy nyole esztendő óta fogva épen szótár-készítéssel foglalkozom, és annyi idő alatt egy kis tapasztalást szereztem magamnak e tárgyban, a melyet szerencsémnek tartanék egy kevésbé a közjó előmozdítására érvényesíthetni.

Nézetem szerint a kritikusknak, ha valamelly művet helyesen és elfogulatlanul meg akar ítélni, egyik főkötelessége az, hogy az illető művet abból a szempontból nézze, a melyből a készítő akarja, hogy

nézzék. A ki egy góth izlésű épület bírálatát azon kezdené, hogy rosszálná, mert nem építették római izlésben, már nem fog helyesen ítélni, nem fog igazságosan bírálni. Épen azért a kérdésben forgó szótárt is csak úgy fogom helyesen bírálhatni, ha annak veszem, a minék adták, tudniillik értelmező szótárnak, a millyennek tudniillik a füzet borítékán olvasható titoknoki értesítés világosan jellemzi.

Lehetne ugyan a kérdést is föltenni, hogy ha már akart az Akadémia szótárt kiadatni, miért nem adatott ki elemző szótárt, a melly egyszerismind módot nyújtott volna, a hasonló nyelvészet mezején tett legújabb vizsgálódások és fölfedezések eredményeivel megismerkedni, de ennek taglalásába nem bocsátkozom, részint azért, mert erre nem érzem magamat elég illetékesnek, részint pedig azért, mivel tudom, hogy e kérdéshez elegenden fognak hozzászólni. Én csak az értelmező szótárt mint olyat akarom megbírálni, és ha e bírálatomban néha tán olly hangon fogok beszélni, mintha a szótár tudós készítőit tanítani akarván, szíveskedjék a t. hallgatóság ezt nem nekem tudni föl, hanem egyenesen csak a kritika saját természetének, a mellynél fogva mindig oktatólag szokott beszélni. Bírálatomban pedig két oldalról veszem föl az előttem fekvő munkát, úgymint előbb külső vagy technikai oldalról, azután tartalmát tekintvén.

A mi a magyar nyelv szótára technikai oldalát illeti, — értem azt a külső elrendezését a cikkeknél és az egész tartalomnak, a melly a keresést kényelmessé, a találást könnyűvé s általán célszerű taglalás által a könyvbe foglalt anyagot áttekinthetővé teszi — e szótárban merőben el van — nem merem mondani, hibázva — de bizonyosan nagyon hanyagolva. Nem tudom ugyanis képzelni, hogy miután a kézirat tökélyesen elkészült és a nyomtatásbeli kivitel került sorra, az illetők nem néztek volna körül mindenféle szótárt, hogy a nyomdai kiállításra nézve a kellő megkülömböztetések iránt tisztába jöhessenek, és e tekintetben célszerű szabályokat megállíthassanak. Nemde ohajtandó lett volna, hogy az értelmezendő szók úgy legyenek megkülömböztetve, hogy első ránézéssel meg lehessen ismerni, melyik 1) a minden aggodalom nélkül irodalmi nyelvben használható, és az egész magyar nemzetnél általánosan ugyanazon egy jelentésben divatozó és ismeretes szó; 2) a csak tájszólásban, egyik vagy másik helyen vagy vidéken előforduló szó; 3) a csupán a régi nyelvemlékekben található és a mostani élő nyelvből kiavult szó; 4) az újonnan alkotott, de általános elismerésre még nem vagy épen nem jutott szó; 5) a csupán származékai-ban fölmutatható de mint önálló szó az élő nyelvben nem létező gyök vagy törzs; 6) az idegen nyelvből változatlanul vagy módosítva átvett és meghonosodott szó? Mindezeket ki lehetett volna jelölni egyszerűen az értelmezendő szó eleibe tett valami jegy által, vagy a betűk-

változtatásával; így pl. lehetett volna a tájszókat elejükbe tett*-gal jelezni, az ujonnan keletkezett, de általánosan el nem fogadott szókat egy elejükbe tett?-el, elavult szókat, gyököket és törzsöket az által, hogy vastagabb (u. n. compact) betűkből szedették volna, az idegen származású szók eleibe pedig †-et lehetett volna tenni és mindjárt utána () közé azt az idegen szót, a melyből legvalószínűbben alakult; az általánosan divatozó szók aztán épen az által tűntek volna ki, hogy semmiféle jegy sem állott volna előttük. Épen úgy kellett volna az értelmezést a példától következetesebben megkülönböztetni, különösen a szó jelentése értelmezését más fajú betűvel nyomatni, mint elemzését és az ahoz esatolt nyelvhasználati jegyzéseket. Abban is kellett volna szabályt megállítani, hogy a szóelemzés megelőzze-e vagy pedig kövesse az értelmezést. E helyett mit látunk? Az egész szótár mind egyenlő betűből van szedve, a példák néhol meg vannak különböztetve, néhol nincsenek; az elemzési jegyzetek néhol külön kikezdés által vannak kitüntetve, néhol nincsenek.

Lehetne erre azt a megjegyzést tenni, hogy az illy sokszoros megkülönböztetések nagyon megdrágították volna a munka nyomtatását, az Akademia pedig azt akarván, hogy e szótár minél több ember kezében jusson, a lehető legolesóbbra kívánta szabni az árát. Ez ellenvetés azonban egyik állításában sem állhat meg; mert egyfelől az ajánlottam megkülönböztetések olly csekély bajt és fáradságot okoznak, hogy egy jól felszerelt nyomdában egy krajcárral sem tették volna drágábbá a szedést (mert ez fődolog), az olesó árt pedig épen nem tudom dicsérni, sőt a körülményekhez képest e szótárt drága könyvnek tartom. Ezt pedig saját tapasztalásomból így bizonyítom be: A kolozsvári latin-magyar szótár kiállítására derék könyvárusunk és kiadónk Stein János ujdun új ötféle betűt hozatott, egyenesen Prágából, Haaseék híres öntödéjéből; a szerkesztőknek és munkatársaknak szerény tiszteletdíjt adott ugyan, de mégis adott és a 60 tömött ívre terjedő munkát előfizetőinek 4 pfton adta. Ha meggondoljuk, hogy a latin-magyar szótár 8-rétü íve jóval nagyobb, mint az Akadémiai szótáré, hogy a betűk apró voltánál fogva egy illy íven csaknem két annyi van mint az előttem fekvő magyar szótár ívén, és mindamellett a magános kiadó, a ki nem is tagadta, hogy e vállalata után egy kis nyereséget is szeretne zsebre tenni, csak 4 ftra szabta a 60 ív árát: akkor az Akadémiai szótárt, a melyre az Akademia, kétségkívül, ha nem is nagyon sokat, de valamit csak áldozott, és a mellyről Emich Gusztáv úr nem átalotta azt hirdetni, hogy a szokott számításoknál 5°/_o-tel alább számította e kiadványát, csak úgy mondhatnám olesónak, ha 20 ívnyi füzetét 50 vagy legfőlebb 60 krajcáron árulnák. Mostani ára mintegy 25—30°/_o-tel magasabb, mint a kolozsvári latin szótáré.

A magyar közönség pedig e tényből körülbelől kitalálhatja, milyen formák azok az áldozatok, a melyeket bizonyos elhíresült kiadók hoznak a magyar irodalom fölvirágoztatásának.

Hogy tehát a magyar nyelv szótárának technikai kiállítása hiányos, semmi egyébnek sem tulajdonítható, mint annak, hogy a tudós készítők és az áldozatkész kiadó nem törődtek vele, miután már, a mint mondtam, nem merem azt mondani, hogy nem értettek hozzá.

Ámde e technikai hiányokért nemde bő kárpotlást nyújt a könyv tartalma? Vajha azt mondhatnám!

Lássuk elébb átalában.

Noha, a mint fentebb mondtam, nem akarok az iránt szót emelni, hogy az Akademia miért akart épen értelmező szótárt adatni ki, vagy tán épen azért, minthogy az értelmező szótárt mint olyat akarom csak megbírálni. első kérdésem az: hogy értelmező szótárban mit keresnek az etymologiai hosszas származtatások és a nyelvhasznító jegyzetek? Az értelmező szótárnak az levén feladata, hogy az olvasót a nyelvben divatozó vagy divatozott minden szó igaz és helyes értelmével megismertesse, illy szótárban gyököt és hangot boncoló etymológiának és hasonlító nyelvészetnek már csak azért se lehet helye, mivel legalább eddig a szók értelmezésére nézve e két tudományból még legkisebb haszon sem eredett, sőt különösen az illy szakadozott jegyzetek, mint a minők a kérdéses szótárban vannak, nem csak tisztába nem hoztak semmit, hanem még a tisztát is összezavarni képesek. Lássuk egynehány példában:

A b a j g a t. A b a j g, erről azt mondja a szótár: „Képzésre (t. i. nézve) hasonló hozzá r i v a l g. Törzse az összetett a! és h a j! úzó indulatszóból áll: a h a j, hangváltozattal a b a j; rokon vele h á b o r.“

Fogadjuk el elébb ezt az egész etymológiát helyesnek és igaznak, és kérdjük mit tanul belőle a tanulni akaró olvasó? felelet:

1. azt, hogy a b a j g épen úgy képződött mint r i v a l g, az az g vagy o g, e g képző által. Ebből pedig az következik, hogy a b a j g gyakorító ige és ezt nem is lehet tagadni.

2. azt, hogy a! és h a j! összetett szók, no már ezt szeretném tudni hogy bizonyítja be valaki.

3. azt, hogy a! és h a j! úzó indulatszók. Már itt igazán óhajtottam volna, hogy a tudós készítők megmondták volna, mellyik vidéken hazánk a Királyhagón túl vagy innen eső részében van a! vagy h a j! indulatszónak úzó értelme és kit vagy mit üznek vele?

4. azt, hogy ezzel a b a j g rokon h á b o r; legyen! de hát mit tartozik ez ide?

Már most kérdem, hogy ebből az egész etymológiából meg tudja-e

valaki mondani, mit jelent e szó a bajg? Kétségkívül nem! ha pedig nem, miért foglalja a helyet az értelmező szótárban?

Ezt pedig még inkább kérhetem, ha hozzá teszem, hogy az egész etymologia levegőből kapott és nem is igaz. Ugyanis tudva van, hogy a bajg és a bajgat semmi egyéb, mint a tájszólásban elváltozott obég és obégat az az o! weh - o g a t vagy is gyakran és ismételve mondja vagy kiáltja azt hogy o! weh! Tehát az egész szó nem is magyar eredetű, és tán úgy jött be a nyelvbe, hogy valamikor megverték egy német embert, a ki a deresen folytonosan azt kiabálta o! weh! és rá mondták, hogy obégat a német.

Ámde természetesen nekünk szégyen megvallani, hogy van nyelvünkben német eredetű szó; inkább ráfogjuk, hogy haj! úzó indulatszó, és aztán következetesen, ha majd e szót ohajt fogjuk értelmezni, ez is valami kergetődzést, üzést fog jelenteni, hiszen miért ne? A mint oda lehet írni az a bajgat mellé például: „abajgatni a megfutamított ellenséget“, épen úgy lehet mondani: „ohajtani a megfutamított ellenséget.“ A papiros elég türelmes, ezért se fog obégatni.

Ne tessék azt hinni, t. hallgatóság, hogy ez etymologia egyetlen a maga nemében, és csak a mindenütt hibát kutató kritikus tudta ezt kitalálni. Méltóztassék csak ez első lapokon nézegetni, miféle etymológiák vannak a következő cikkekben: a bál, a bárol, a blak, a br, a brak, a cél, a du, a gár, a gg, a gyar, a j, a jál, a k, a kkorá, a kol stb. —

Cifraságaért nem hagyhatom említetlenül még a következő elemzést:

A l a b á r d — jöllehet b á r d alakjánál fogva a magyarból lehetne némileg értelmezni; de valószínűbb, hogy idegen származású, mert svédül: H a l l b a r d, németül: H e l l e b a r d e, a régi felső német nyelvben: H e l m p a r t e n, angolul: h a l b e r d.

Nemde hatalmasan meggyőző, gyönyörű logika? Lám milly szépen lehet ezt tovább alkalmazni:

H u s z á r — jöllehet s z á r alakjánál fogva a magyarból lehetne némileg értelmezni; de valószínűbb, hogy idegen származású, mert németül: H u s a r, franciául: h u s s a r d, h u i s s i e r, angolul: h u s s a r, olaszul: u s s a r o.

Erre vezetnek a felszeg és éretlen etymológiák. Ámde a helyes etymologia is fölösleges az értelmező szótárban, a mellynek etymologiai jegyzetei nem kell, hogy tovább terjeszkedjenek, mint épen a származott szóknál a legközelebbi származtató kimutatására. Mert nézetem szerint az értelmező szótárnak az levén a föladata, hogy a tárgyalandó szók jelentését minél tisztábban értelmezze, mindent el kell hagynia a mi ez értelmezésre nem tartozik, mert az értelmezés nem csak az által

válik homályossá, ha hiányzik valami belőle, hanem az által is, ha olyat zavarunk belé, a mi nem tartozik oda.

Épen úgy kérdelem, hogy szótárban mit keresnek a képzők? Az értelmező szótárban soha senki képzőt nem fog keresni, hanem kész szót. Ámde tán azért vették föl a szótárba, hogy ez minél teljesebb legyen, hogy a lehetőségig épen semmi sem hiányozzék. Engedjük meg ezt, ha már úgy akarták, de akkor mindenkéül előt az kívánom, és hiszem helyesen, az értelmező szótártól, hogy a képző jelentését értelmezze, azaz mondja meg, mikép módosítja e képző az általa alakult származék jelentését a származtató jelentéséből. Lassuk vajjon megteszi-e ezt szótárunk?

Ott van a legeslegelső képző -a b és erről azt mondja szótárunk: „névképző, melly elavult és élő gyökökből főneveket képez; magas hangon (sic) eb, megnyújtva á b, é b. pl. dar-ab, kasz-ab, sar-ab, ter-eb, ver-eb, vagy ver-éb, ger-éb, has-áb, nyal-áb.“ Tessék már most kitalálni az a b, eb képző jelentését.

Ott van az a d képző, az -a g, -a j, -a l o m stb, a mellyek után mindent találunk, csak értelmezést nem. Tudom jól, milly bajos, és a mi nyelvünkben eddig milly kevésbé megállapodott tan a képzők tana, nem is merném állítani, hogy hosszas és alapos tanulmány nélkül még csak hozzávetőleg is elfogadható eredményre lehessen épen e kérdésben eljutni; de nem is volt arra szükség: az értelmező szótárnak a képzőkkel alakított származékok értelmezésére kellett volna szorítkoznia; az elvont képzők tárgyalását bizta volna vagy elemző szótárra, vagy pedig valamelly nyelvészeti monographiára, a melly épen e kérdést tűzte volna ki magának tárgyúl, de főleg a nyelvtanra.

(Vége követc.)

Nagy Károly legújabb műve.

1862-ben jelent meg Párisban, Leiber kiadókönyvvarusnál egy sajtóságos mű e cím alatt: „*Considérations sur les comètes ou Éléments d'une Cométologie*“, mellyről lehetetlen, hogy ne szóljunk, dacára annak, hogy napjainkban az emberek nagyon szeretnek hallgatni mindenről, a mi bármelly oldalról ellenmondást, s így vitatkozást, s így elmesurlódást idézhetne elő, s ez által megfeszítettebb gondolkozást tenne szükségessé.

Komáromi születésű hazánkia, a philadelphiai bölcészeti társulat s a magyar t. Akademia tagja, Nagy Károly e könyvben öt dolgot közöl a világgal; t. i. 1. az üstökösök levelét a könyv szerzőjéhez;

2. bevezetést a könyv velejéhez; 3. saját elmelkedéseit az üstökösök fölött; 4. új üstökösök elemeit és elméletét és 5. következtetéseket. Toldalekul Po u i l l e t „Éléments de physique“ című könyvéből (1856-ki kiadás, 828—832 l.) közli Lottin úrnak „Észleteit az éjszaki fényről.“

A könyv 418 lapra terjed nagy 8-ad rétből és hibátlanul van írva, hibátlanul nyomtatva — mi napjainkban különösen kiemelendő — és ezen fölül szerzője magyar!

E három sor olly tartalomdús, hogy belőle D e m o k r i t o s vígjátékot, H e r a k l i t o s szomorút, T h u k y d i d e s történetet, W i e l a n d két kötetet írhatott volna még az — Abderitához. — — Előre figyelmeztetem az olvasót, hogy az önfékezés minden erejét meg kelle feszítenem, míg e soraimat írtam, hogy lelkem keserúsége egyfelől, örömujongása másfelől ne zavarják meg valamiképp azt a mesterkelt nyugalmat, melylyel jó magyarokul összetett kezekkel várjuk — ma után a holnapot. — Ennyit önmentségemül azon kivételes egy kettőnek, kik egykedvűséget látván soraimban, rajtam netalán megütközének.

Az egész ország ismeri az Üstökösöt, — irodalmunk ezen óramutatóját, melly már rendszeres megjelenésénél fogva elárulja, hogy — nem üstökös, hanem — inkább bolygó.

Az egész ország emlékezik azon gyönyörű tüneményre, melly 1858-ban épen szüretkor fejtette ki pompáját legszebben. Mikor vincellérünk fiának először mutattam, a Mátra egyik halmán állván s nyugatra pillantván, a kis palóc nem azt kérdezte, hogy mi az, hanem, hogy mit jelent. Sejtette az együgyű gyermek, hogy az üstökös nem lény? sejtette, hogy nem azt kell kérdezni a tüneményeknél, hogy micsodák, hanem hogy mit jelentenek?

Minden tünemény okvetetlenül jelent valamit. Ha meg tudjuk magyarázni, akkor nagyon sokat jelenthet: mindazon erőket, anyagokat, erők és anyagok törvényeit; vagy rövid magyarsággal, mind azon okokat, mellyek azt ilyen alakban tüntetik szemünkbe. Ha nem tudjuk megmagyarázni, akkor meglehet, hogy még többet jelent: az ember eddigi tudományának elégtelenségét, a további kutatás jogosultságát, sőt kötelességét, s az erre kívánatos szabadság szükségességét! Igen! a további kutatásra szabadság kell. „Tessék!“ — mondja ezen szavaimra valamely nagyméltóságos úr. — — „Tetszenék, de nem tehetem, mert lelkem meg van kötve.“ — „Hisz az lehetetlen! a lelket nem lehet megkötni.“ — Már pedig én érzem, hogy az enyim meg van kötve. Teszemhez van kötve, és ez a boldogtalan test érzi a meleget és hideget, a nappalt és éjjelt, könnyen kifárad, aztán mindennap legalább egyszer táplálékot is kíván, de meg szégyenli is magát meztelenül megjelenni a világ előtt. De ez még nem mind. Hogy tovább kutathasson valaki, oda kell őt segíteni, a hol a megoldandó kérdés áll. Meglehet, hogy a meg-

oldandó kérdés a kérdések sorában már a tizszer százezredik; de melyket az meg sem közelíthet, ki nem megy sorban az elsőtől valamennyin keresztül végig! E hosszú út nagyon sok erőt és időt kíván, de az én időm s erőm nagyobb részét az élet föntartására kell fordítanom s minden órát, mellyet vagyonkereséstől elvonok, úgy kell tekintennem, mint lopást feleségem és gyermekeim jogából!

Hát más nemzetek tudósai? Koplaltak és szenvedtek eleget azok is, de találtak mégis némi kárpótlást nemzetük barátságos és ellenséges részvételében. Volt a ki piszegett, volt a ki tapsolt, mind a kettő fokozólag hatott a küzködőre, míg nálunk — visszhangtalan, pusztá az élet minden iránya, s csak ha az öngyilkos fegyver már eldőrdült, s az áldozat ott fekszik hidegen a bámész csoport lábainál, akkor látszik egy percre, mintha éreznők, hogy egünk egy igen fényes csillaggal szegényebb lett.

Mi közünk nekünk az üstökösökhöz? Bizonyos az, hogy háborút jelentenek? bizonyos az, hogy száraz év következik utánuk? bizonyos az, hogy jó bor terem üstökös évben? mellyik naptárban lehet látni, mikor lesz megint üstökös? — Ennyire terjed kíváncsiságunk. Ha Nagy Károly ilyen kérdésekre felel okosan, akkor csakugyan kár volt nem írnia magyarul, egy két rongyos tízest csak rászántunk volna könyvecskéjére mi is.

Nem! Nagy Károly a háborút, a száraz nyarat, a bort egy szóval sem érinti s mivel ismeri a jelen nemzedéket, és pedig apróra, írta meg könyvét franciául, s azért fordult kéziratával nem Dido thoz, nem Dentu höz, hanem hasonlelkü könyvárushoz, Leiber uramhoz, kinek neve nálunk épen olly ismeretlen, mint a nála megjelenő könyvek. A boldogtalan mindig olly könyveket ad ki, mellyeket látván az ember, azt sem tudja, kit sajnáljon inkább, azt a ki írta, vagy a ki megveszi. Mindenféle kúpszeletekről, kétszer görbe vonalakról, s ollyan figurákról, minőket a kis béres ostora vág a levegőben, mikor visszajárul megcsattantja! Leiber kapott a kéziratot s kinyomatta. Szeretnők, ha egy év múlva bepillantathatnánk könyveibe s nézhetnők, a magyar szerző e művéből hány példány kelt el Magyarországon, hány a többi Európában, hány Európán kívül! Pedig Nagy Károly könyvét még szerencsésnek lehet mondani. Eddig a Természettudományi társulat üléseiben már kétszer említették; ennyit kegyes volt megtenni még a „Pesti Napló“ is, de sőt a „Szegedi Híradó“ is hallott felőle.

„De hát mi a könyv tartalma?“ Ha megmondom, attól tartok, azt fogják gondolni nálunk, enyelgek. „De csak ki vele.“ „E könyv tartalma annyi világosság, a mennyi elég volna egy nemzet éjjét földeríteni.“ — „Világosság? úgy csak tartsa magának a kié, nekem ugyan semmi szükségem rá. Nappal úgyis elég világosság van, sőt néha sok

is, úgy hogy ki kell zarni, éjjel meg minck volna? Van lámpás, van gyertya, ha épen kell, az ember meggyújtja s akkor olthatja el, a mikor tetszik. — — „Csak egy kérésem van még, egész barátsággal, ha meghallgatná!“ — Halljuk! „Ha megint eszébe jut valakinek könyvet írni arról, a mit, a ki nem vak, úgy is lát, — hagyja magára s ne bosszantson vele minket!“ —

A madár.

Irta Nagy József, magy. akad. lev. tag. Komárom, 1861.

Az igazság, a tudomány ma már nem valamely külön osztályé, hanem az egész népé. E szempontból tekintve, különös elismerést érdemel az előttünk fekvő mű, mert az a teremtésnek egy igen érdekes részét, a madarak országát terjeszti vonzó szépségű s többnyire költői alakban a nagyobb közönség elébe. Ha a tudományok általában nemesítik az emberiséget, úgy e tekintetben a természet-tudományok bizonyára a legfontosabb szerepek egyikét játszik, miután a szívet, kedélyt és szellemet egyaránt mívelik; hogy pedig azok, kik e tudománynak tanulmányozását a hit és moral érdekében még ma is háttérbe kívánják szorítani, csak önmagunknak adnak kiáltó szegénységi bizonyítványt, azt ezen munka világosan mutatja; mert abból mindenki megtanulhatja, hogy a természet istenhez vezet. Szerző minden során véghetetlen szeretet ömlik el a természethez és a természet tanulmányozásához; csak azt kell sajnálnunk, hogy, mint különben tartalomdús bevezetéséből kivehettük, némiképp elfogult, egyoldalú és türelmetlen. Szabadság a vizsgálatnak, szabadság a tudománynak! ez legyen a jelszó a haladás lobogóján; s ép azért nem helyeselhetjük, hogy szerző olly megvetőleg szól a mai anyagelviség irányáról. Tények által bebizonyított igazságait föl sem vevén, minden törekvését „pajkos buk-fenceknek“ mondja, „mellyekhez a természettudományok komolysága úgy illik, mint a farsangi bolond halantékaira a babérkoszorú.“ Egyes tudósok tévelygése miatt az egész irányt, mellynek mégis sok tudományos fölvilágosítást köszönhetünk, kárhóztatni nem szabad. Vagy nem jutott-e tudományaink nagyobb része kiképződésének eddig elért fokára épen tévelygések által?

A bevezetés IX. lapján így nyilatkozik szerző: „A természet-tudományok tökéletesedésével lejárt a szabadság kora; mert azt csak az erény tartja fenn, nem gyárak, vasutak, távirdák s anyagi korunk bárminemű egyéb haladásai.“ Ez igen meglepő állítás, különösen egy természettudós ajkain. E szerint mai nap nincs szabadság, és nem is lehet, mert a természettudomány kiirtotta azt, s szerző, mint termé-

szetbúvár, szintén egyik gyilkolója a szabadságnak?! Művéből tán épen ellenkező meggyőződést meríthetünk!

De térjünk át a mű tulajdonképeni tartalmára, mely kilenc szakaszban tárgyalja a madarat; és pedig: 1. A madár a teremtés művében. 2. A madár a természetben. 3. Az ember és a madár. 4. A madár fejlődése. 5. A madár testi élete. 6. A madár szellemi és kedély-élete. 7. A madárhang és madárdal. 8. A madarak haszna. 9. Osztályozás. Már az egyes szakaszok e címeiből is mindenki láthatja, hogy itt a madár minden életviszonyai tárgyaltnak és pedig oly kellemes modorban, hogy e bájos képtől, mellyet szerző mély szakismerettel tár föl előttünk, mindenki el lesz ragadtatva, ki e művet elolvassa. Hogy egyebet ne említsünk, kit nem indítana meg a szárnyra kapott kis madár első kirepülésének leírása (70. lap), vagy azon rész, hol szerző a madár egyedüli szenvedélyéről, szerelméről- és házas életéről szól (116 lap). Az „Orvosi hetilap“ bírálója (az említett lap 2 számában) szemére lobbantja szerzőnek, hogy szerfölött költői képeket használ és műve többnyire *Michelet* utánzása. Ennek ellenében kénytelenek vagyunk kinyilatkoztatni, mi szerint azt, hogy szerző költői szempontból indult ki, semmi esetre sem tarthatjuk megrovandónak, miután a munka nem szaktudósoknak, hanem a nagyobb közönségnek van szánva, melly mint tudjuk a száraz előadást nem igen kedveli; a mi pedig a második pontot illeti, igaz ugyan, hogy szerző *Michelet* modorában dolgozott, de saját érzelmeit és eszméit fejtette ki, mellyek ha a korszerű anyagelviségi nézetekkel ellenkeznek, már csak ezen oknál fogva sem lehetnek *Michelet* utánzásai.

Tudományos szempontból mindazáltal több helytelenség esúszott be e műbe, mit nem hagyhatunk szó nélkül. Így mindjárt az első szakasz: „a madár a teremtés művében“ következőképen kezdődik: „A teremtés műve irtózatok küzdelmek közt ment véghez Csata volt ez, mellynek tüneményeihez képest a jelenkori legreményesebb földi katasztrófák csak lelélegzések, vulkánaink dühöngései röpenttyű-szállongások.“ A geologia mai állásponjtjáról tekintve, ez nem áll, mert e küzdelmek nem voltak oly irtózatosak, minőknek szerző festi, s csak az évek milliói teszik, hogy olyanoknak látszanak. Nehány lapot fordítva ezt olvassuk: „az első madarak testalkata még határozott nem volt, hal-madarak jöttek létre, félig halak, félig madarak.“ Jól lehet nem érthetünk egyet az „Orvosi hetilap“ bírálójával, midőn ez az „oiseaux-poissons“ eszméjét *Michelet* saját, kiváltságos eszméjének tartja, mert már több geolog s ezek közt leginkább *Reichenbach*, fejtette azt ki, hanem azon óhajításában mi is osztozunk, hogy csak hagyjuk a költőknek a hal-madarakat, mert azok a valódiságban soha sem léteztek. Szerző továbbá a tárgya iránti végtelen szeretettől elra-

gadtatva a levegő tollas lakóit majdnem az ember fölé helyezi, s ez túlzás, mellyet nem lehet nem gáncsolnunk. Illy túlzások pl. szerzőnek emez állításai: „a madarak lelkünk mélyibe tekinteni képesek“; vagy „csak úgy csalódik a madár kiszámításaiban, terveiben, mint a böles ember;“ vagy: „kétségen kívül álló dolog, hogy a mátyás az általa kijuttatott szavaknak értelmét is képes fölfogni.“ A madár a betanult szót minden körülmények közt elmondogatja, s abból, hogy történetesen olyankor is kimondja, midőn ez alkamilag helyes, még nem következtethetjük, hogy a helyzetet fölfogta.

A madarak elosztása légi-, földi- és vízi-madarakra helyes. A természet a madarak világát nagyon is szigorúan ezen életegységek szerint választotta el, hanem szerző hibázott, midőn a rendek, családok és nemek fogalmát összezavarván csak rendekről beszél, melly név által azután hol egyik hol másik fogalmat akarja a három közül értetni.

A tűzok a legtöbb újabb természetrajzi könyvekben a futókhöz számíttatik; de ha a gázlókhoz van is sorolva, még az sem hiba, mintszerző állítja; az valóban futó madár, melly a struccok és tyúkukhoz áll legközelebb, test-alkatása a daru mellé az úgynevezett pulygók (alectorides) családjába utasítja; a gázlóknak utolsó és azokat a futókkal összefüggéstő tagja. Továbbá azt mondja szerző (177. l.) a tűzokról: „még azt sem tudjuk, szoknak-e vizet inni vagy sem“, és már a következő lapon olvassuk: „a him nagy tűzoknak van egy különös szerve, egy a nyelv tövétől a bázsing mellett egész a szügyesontig levonuló hártvás tömlő, mellyben mindig 4—5 lat tiszta víz foglaltatik.“ Hogyan kerülhet ezen víz a tömlőbe, ha nem ivás által?

Meg kell még említenünk, hogy az „Orvosi hetilap“ bírálójának némmelley leírás franciás pajzánsága nem tetszik. Mi sem vagyunk föltétlen tisztelői a francia modernak, e könyvben azonban franciás pajzánságot nem épen találhatunk; a mi pedig azon képet illeti, mellyben a bíráló olly nagy pajzánságot lát: „Nap lenyugtával elnémul a dalos serreg, csak a koszorús költő — acsalog any — panaszozza éjjel szerelmét a csendes erdőnek; de nincs is illy tiszta érzelem nyilatkozatához alkalmasabb időszak; nappal kifütyülné az érzélgőt a rigó, kinevetné a gerle, és a sárga rigó neje, meg a csintalan mátyás még macskazenét is csinálhatnának neki;“ ez tréfás, de hü természeti kép; és ki a zöld erdőben gyakrabban szokott járni, jól ismeri, minő kellemetlen miákoló hangokat ejt a mátyás és az oriolus galbula femina.

Elnézve mindazonáltal e helytelenségektől, mellyek úgyis szerző kitzótt célját: a fölületes olvasmányhoz szokott közönségnek komolyabbat, költői tetsző modorban nyújtani, nem akadályozzák, legbensőbb meggyőződésből ajánlhatjuk ezen könyvet mint kedves olvasmányt minden művelt embernek.

Nem eléggé becsülhető mellékletét, melly egyszersmind a szerző szorgalmas és gondos észlelésének fényes bizonyítéka, képezi a Nyitra vármegyében előforduló madaraknak táblás jegyzéke. Ez mindenesetre olly toldalék, mellyet minden ember, a ki hazájának terményei ismeretére gondot fordít, különösen pedig a szakember, a természetbuvár bizonyosan méltányolni, és azt általánosan az egész természettudományra nézve is igen nagy becsünek tartani fogja. K r i e s c h.

Quae maribus.

Versus emporialmes ¶manuelis Alvari. (De generibus nominum). Magyar és német értelmezéssel. A tanuló ifjuság számára közli N é m e t h A n t a l. Pest, 1862.

Magyar Alváry (!) azaz latin nyelvtani verses szabályok stb. a gymnasiumi ifjuság számára írta M u t s c h e n b a c h e r A l a j o s, pesti egyet. tanár. Második kiadás, Pest. 1861.

Latin nyelvtani szabályok a nevek nemeiről, az igék mult idejéről és hanyatszaváról. Az Alvári-féle latin versezet nyomán, tanodai ifjuság számára írta C s e r k ú t i J ó z s e f k. r. tanár. Burger. Szeged.

Ki ne ismerne a q u a e m a r i b u s t? van-e tanult ember, ki verseket soh' se hallotta volna? kinek apja, nagy apja, ha csak magyar iskolába járt, ne tanulta volna? Már vagy harmadfél század óta vizsgálgoztatták tanodáink termei ezen verseket, mellyeken át csepegtet latin nevek nemeiről szóló szabályokat a magyar ifjuságnak fejébe. És azt hiszik tisztelt olvasóink, hogy ezen elavult versek 1848-ban melly év sok üdvös reformokat hozott tanodáinkra, végkép vettek volna búcsut tőlünk? Ime e cikk élére tűzött címek mintegy Proteusként tüntetik megint elönkbe. — Mint minden tudományban, úgy a philologia terén is történt haladás. Nem akarjuk az olvasót a philologia irodalmi történetével fárasztani; a ki meg akar ismerkedni mind azon phasisokkal, mellyeken át a philologia Franciaország-, Angolhon- és Németországban fejlődött, azt B e r n h a r d y római irodalom történetének 108. skvt. lapjára utaljuk. Csak egy néhány tényt akarunk kiemelni. Az ujjabb korban keletkezett és tudománynyá emelt hasonló nyelvészeti nem maradhatott befolyás nélkül az ó-remek tanulmányra; és a nyelvtan szerkezetére is mély behatását elárulja pl. hazánk tanodáiban elterjedt C u r t i u s görög nyelvtana. Európának azon tartományaiban, a hol a philologia illőleg mivelletik, évről évre új meg új latinnyelvtanok kiadása követi egymást; de még senkinek sem jutott eszébe az A l v a r e z - f é l e nyelvtanhoz visszafolyamodni, pedig egykoron másutt is ismeretes volt; miugyanazon nyelvtannal meg tudtunk elégedni 1848-ig. A roppant hala-

dásokkal szemközt ezen verseket újra behozni, mellyeket a latin tanulmányozás nem legfényesebb korszaka szült, annyit tesz, mint a haladást ezen a téren teljesen ignorálni.

Hogy olvasóink szószaporitással ne vádoljanak, tényekre fogjuk utalni; de mielőtt vizsgálat alá bocsátnók a kérdésben levő verseket, történetükről fogjuk felvilágosítani. Alvarez Manó, jezsuita, született Madeirában (1526—1582), volt rectora a coimbrai és evorai collegiumoknak. Egy latin nyelvtant szerkesztett olly formán, hogy benne foglaltatnak az akkori *ars grammatica* szabályai hat mértékű versekben számos kivételeket tartalmazó magyarázatok kíséretével, mellyekből aztán kifolytak azon legujabb kiadásokban található magyarázatok is. Nyelvtana, melly sehol sem örvendett annyi kiadásoknak, mint hazánkban, ezen cím alatt ismeretes „Alvari*) Emmanuelis institutionum linguae latinae libri;” nálunk 1848-ig kézi könyvül szolgált. Külömben a verseknek szerzőjeül egy, illetékes körökben fenmaradt szóhagyomány nem Alvarez-et, hanem egy olasz kegyesrendit, Dragonet-ti tekintti, kinél Alvarez fiatal korában inaskodott és kitől aztán elsajátította volna azon verseket. Ő maga így szól nyelvtanának előszavában (Venetiis 1635) „Visum est ab aliquo nostrum Grammaticam artem scribendam esse, qua ubicunque terrarum, quo ad eius fieri posset, nostri uterentur.” Ugyanott számot ad kutforrásairól is, de sehol sem vallja magát magyarán ama versek szerzőjének, úgy hogy ennél fogva az említett szóhagyomány némi valószínűséget nyer. — Bár ki szerzője azon verseknek, annyi bizonyos, hogy a 16. századnak szüleménye, mellyben a latin philologia egy oskolaszerű nyelvtudássá lealjasodott. A jezsuiták, kikre bizatott nálunk is a fiatalság nevelésének kezelése, minden olly remekirót kizártak tanodáikból, melly a legkisebb ellentétet foglalná magában az egyházi dogmákkal. A görög nyelv tökéletesen kiszorított és a latin nyelvtudomány sem szolgált többé mint szivet és észet képző eszköz, hanem a tanodákból egyházi fiokokat képezvén csak azon voltak, hogy jó hitszónokokat és keresztyény polgárokat neveljenek. Illy körülményekből keletkezett az olvasandó írók válogatásában és a többi tudományok (mennység- és természettan) kezelésében is követett elv, melly szerint határozott korlátok közé szorítvák, fejlődésükben gátolva valának. A versfaragás divatozó nemében, melly alak és anyag közti összhangzással mit sem gondol, minden tudomány egy keretbe szorított és ennek szűk korlátain túl nem volt szabad lépnie.

*) Furcsaságnak megemlitjük, hogy Alvarez kiadói mit sem törödvén a szerző nevével ezt magyar eredetűnek hiszik és majd „Alvári“nak (Németh az előszóban), majd „Alváry“nak (Mutschenbacher) írják.

Nem célja ezen soroknak kimutatni egyoldalúságát azon tanrend-szernek, mely hazánkba is átültetett és kevés változtatással 1848-ig vi-rágzott; mi csak azon verseknek újra behozatalától akarjuk óvni tudós hazánkfiat, hogy ezáltal egy hátrálástól őket megmentjük.

A *quae maribus*, mely az Alvarezféle nyelvtanban foglalt ver-seknek mintegy ötödét képezi, a szabatosság semmi kellé-keivel nem bír; pedig ez volna főtulajdonsága minden jól fogal-mazott szabálynak. Tehát vagy igen általánosak a szabályok és csak számos kivételek, jegyzetek kíséretében érthetők; vagy részle-tések, úgy hogy a példákban elősorolt szóknak a tanuló nagyobbrészt ritkán vagy soha nem veszi hasznát. Első állításunkra, hogy általánosak, érveket felhozni fölösleges; tanuskodik erről valamennyi kiadása ezen verseknek. Avagy mit sem használ a tanulónak, ha pl. azt tudja, hogy himnemű azon főnév, mely a melléknevet himnemben (3—4), nőnemű, mely nőnemben (7), s köznemű, mely köz nemben (8) vonzza magához? Mit fog mondani, ha az 1. versben olvassa, hogy himnemű, a mit csak férfiaknak tulajdonítunk: „*Quae maribus solum tribuuntur, mascula sunt*”; holott pl. *barba*, *virtus* (*viribus*, férfiaság, erény), csak férfiak tulajdona; ugyanaz áll az 5. versről: „*femineum dices, quod femina sola reposcit*.” mely különben is könnyen félre magyarázható értelménél fogva er-kölesi tekintetből nem ajánlható. Ellemben tulságosan részletesek: a 118 versbe példaként igtatott szók közül 61 költői vagy csak a felső gymna-siumban előfordulható: „*cicer, adeps, ador, aleyn, Argos, bubo, calix, carex, caulis, cespes, chalybs, cicer, clunis, coccyx (?)*, *cometa, dama, epos, Eryx, forceps, fornix, gorges, Hadria, halex, hippomanes, incus, iubar, lynx, merges, monile, oleaster, onix, palmes, panthera, papaver, penus, piper, poples, portio, praesepe, pugio, renes (nem ren), rudens, septunx, siler, smilax, sonipes, spadyx, suber, talpa, termes, tiaras, toreuma, tor-ris, tubes, turtur, vannus, vepres, virus*”; szintannyi vegképen nem fordul elő a gymnasiumi ifjúságnak előadandó olvasmányokban: „*aëdon, Aloë, animans, atomus, attagen, bombyx, cacoëthes, calyx, cenchris, coenatio, cucumis, eudo, deunx, diphthongus, eremus, follis, forfex, furfur, glis, grossus, gummi, Hispal, Jader, icon, lagopus, la-ser, laver, lichen, lien, lima, mammona, manna, melos, mugil, mugilis, mu-niceps, oryx, panaces, paradisus, pascha, pondo, praesul, prologus, Rease, Sardonix (nem Sardoniche), seps, sindon, siser, spinther, splen, stigma, subcus, thomex, udo, varyx, vibex, volvox (?)*, *zeugma*.” Itélje meg az olvasó maga, érdemesek-e ennél fogva tanulásra e versek, mely-lyek mintegy előlik az ifjak tehetségét ennyi haszonvehetetlen anyag által. — De nehézségekkel jár a versek magyarázata: mert a hogy lehet feltenni, hogy első vagy második osztálybeliek képe-sek metrikai formák felfogására? hisz egy illy eljárás felforgatással fe-

nyezetne minden okszerű tanrendszert. Járják bár össze Európának minden tanodait, illy példára ma nem akadnak! — b). Az első vagy második osztálybeliek szokatlanok a költői beszédhez; értünk illy példákat, mint v. 9. *Est commune duum, sexum quod claudit utrumque. 16 pro maribus pugnant menses montes fluviique. 45. cum verbere nocte cada-ver. 98. mobile fit fixum, si fixum mente subaudis. 112. Sardonichen comitatur nyx, grus stb.* — c) Bővebb ismeretek kívántatnak ilyenekben pl. 51. *cumque vade ac reliquis, flectit quae prima Pelasgum; 71. Plurima in os graeca Ausonii fecere latina; 100. Haec damnata diu romanis Allia fastis. Ide tartoznak nemesak alaktani, hanem szó-kötési számos esetek, mellyeket csak későbbi osztályokban leend alkalma hallani a tanulónak, de mellyeket kénytelen leend a tanár megfejtteni, ha megértsék. A ki így előlegezve és a rendes tanulmányok folyamából kiszakasztva egyes szabályokat minden előkészület, összefüggés nélkül tárgyalja a latin nyelvet, az később a tanulóknak káros felületességet szül. Talán azt véli valaki, hogy könnyen megtanulják a verseket költői alakjuknál fogva? Csak azt ne higgye, hogy a hat mértékű vers ép úgy nőtt össze anyanyelvünkkel, mint Petőfy-nek dalai-ban használt bármely rythmusa. Külömben a versek alkatása korántsem olyan, hogy a költői érzék nemesbítésére szolgálhasson, néhutt pedig tökéletesen el van hanyagolva, pl. v. 38. „An, in, on mas. Haec sindon, icon et aëdon; 99. hoc Praeneste, Hispal; Sulmo hic uberrimus audis; 108. mascula bubo specus stb.“ — Most, midőn a magyar nyelv fejlődése egy pár évtized óta új lendületet nyert, nem helyeselnünk, hogy a gyermekkoruak figyelme egy holt nyelv idegenszerű alak-jával az anyanyelv kárára olly nagy mértékben elfoglaltassék.*

Az eddig elősorolt okoknál fogva nem átaljuk a *quaemarius* pártolóit minden jó akaratuk mellett a magyar műveltség és haladás ellenségei közé számítani. V.

A tudományok meghonosítása ügyében.

(Nyílt levél a „Kritikai lapok“ szerkesztőjéhez.)

Élénk figyelemmel s őszinte részvétellel kísértem mindeddig a „Kr. Lapok“ működését, mert irodalmi állapotaink jelen zilált körülményei közt olly vállalatot ismertem meg benne, melly egészen véve alkalmas lehetne szellemi tevékenységünknek olly új irányt adni, hol a szétszórt erők egyesítő központot s magasabb lendületet találhassanak. A „Kr. Lapok“ első főszoalása illy reményeket költött bennem, s azon komoly nyilatkozatban: „rontanunk is kell, hogy építhessünk“ melylyel

Nem célja ezen soroknak kimutatni egyoldalúságát azon tanrendszernak, mely hazánkba is átültetett és kevés változtatással 1848-ig virágzott; mi csak azon verseknek újra behozatalától akarjuk óvni tudós hazánkfiat, hogy ezáltal egy hátrálástól őket megmentjük.

A *quae maribus*, mely az Alvarezféle nyelvtanban foglalt verseknek mintegy ötödét képezi, a szabatosság semmi kellekivel nem bír; pedig ez volna főtulajdonsága minden jól fogalmazott szabálynak. Tehát vagy igen általánosak a szabályok és csak számos kivételek, jegyzetek kíséretében érthetők; vagy részletesek, úgy hogy a példákban elősorolt szónak a tanuló nagyobb részt ritkán vagy soha nem veszi hasznát. Első állításunkra, hogy általánosak, érveket felhozni fölösleges; tanuskodik erről valamennyi kiadása ezen verseknek. Avagy mit sem használ a tanulónak, ha pl. azt tudja, hogy himnemű azon főnév, mely a melléknevet himnemben (3—4), nőnemű, mely nőnemben (7), s köznemű, mely köz nemben (8) vonzza magához? Mit fog mondani, ha az 1. versben olvassa, hogy himnemű, a mit csak férfiaknak tulajdonítunk: „*Quae maribus solum tribuuntur, mascula sunt*”; holott pl. *barba*, *virtus* (*viritus*, férfiuság, erény), csak férfiak tulajdona; ugyanaz áll az 5. versről: „*femineum dices, quod femina sola reposit*.” mely különben is könnyen félre magyarázható értelménél fogva erkölcsi tekintetből nem ajánlható. Ellemben tulságosan részletesek: a 118 versbe példákként igtatott szók közül 61 költői vagy csak a felső gymnasiumban előfordulható: „*cicer, adeps, ador, aley, Argos, bubo, calix, carex, caulis, cespes, chalybs, cicer, clunis, coccyx (?)*, *cometa, dama, epos, Eryx, forceps, fornix, gorges, Hadria, halex, hippomanes, incus, iubar, lynx, merges, monile, oleaster, onix, palmes, panthera, papaver, penus, piper, poples, portio, praesepe, pugio, renes (nem ren), rudens, septunx, siler, smilax, sonipes, spadyx, suber, talpa, termes, tiaras, toreuma, torris, tubes, turtur, vannus, vepres, virus*”; szintannyi vegképen nem fordul elő a gymnasiumi ifjuságnak előadandó olvasmányokban: „*aëdon, Aloë, animans, atomus, attagen, bombyx, cacaoëthes, calyx, cenchris, coenatio, cucumis, cudo, deunx, diphthongus, eremus, follis, forfex, furfur, glis, grossus, gummi, Hispal, Jader, icon, lagopus, laser, laver, lichen, lien, lima, mammona, manna, melos, mugil, mugilis, munniceps, oryx, panaces, paradisus, pascha, pondo, praesul, prologus, Rease, Sardonix (nem Sardoniche), seps, sindon, siser, spinther, splen. stigma, subeus, thomex, udo, varyx, vibex, volvox (?)*, *zeugma*.” Itélje meg az olvasó maga, érdemesek-e ennélfogva tanulásra e versek, melylyek mintegy előlik az ifjak tehetségét ennyi haszonvehetetlen anyag által. — De nehézségekkel jár a versek magyarázata mert a hogy lehet feltenni, hogy első vagy másod osztálybeliek képesek metrikai formák felfogására? hisz egy illy eljárás felforgatással fe-

nyegyetne minden okszerű tanrendszert. Járják bár össze Európának minden tanodait, illy példára ma nem akadnak! — b). Az első vagy második osztálybeliek szokatlanok a költői beszédhez; értünk illy példákat, mint v. 9. *Est commune duum, sexum quod claudit utrumque. 16 pro maribus pugnant menses montes fluviiue. 45. cum verbere nocte cada-ver. 98. mobile fit fixum, si fixum mente subaudis. 112. Sardonichen comitatur nyx, grus stb.* — c) Bővebb ismeretek kívántatnak ilyenekben pl. 51. *cumque vade ac reliquis, flectit quae prima Pelasgum;* 71. *Plurima in os graeca A usonii fecere latina;* 100. *Haec damnata diu romanis Allia fastis.* Ide tartoznak nemcsak alaktani, hanem szó-kötési számos esetek, melyeket csak későbbi osztályokban leendő alkalma hallani a tanulónak, de melyeket kénytelen leendő tanár megfejtteni, ha megértsék. A ki így előlegezve és a rendes tanulmányok folyamából kiszakasztva egyes szabályokat minden előkészület, összefüggés nélkül tárgyalja a latin nyelvet, az később a tanulóban káros felületességet szül. Talán azt véli valaki, hogy könnyen megtanulják a verseket költői alakjuknál fogva? Csak azt ne higgye, hogy a hat mértékű vers ép úgy nőtt össze anyanyelvünkkel, mint *Petőfy*-nek dalai-ban használt bármely rythusa. Külömben a versek alkatása korántsem olyan, hogy a költői érzék nemesbítésére szolgálhasson, néhutt pedig tökéletesen el van hanyagolva, pl. v. 38. „*An, in, on maas. Haec sindon, icon et aëdon;* 99. *hoc Praeneste, Hispal; Sulmo hic uberrimus audis;* 108. *mascula bubo specus stb.*“ — Most, midőn a magyar nyelv fejlődése egy pár évtized óta új lendületet nyert, nem helyeslehet-jük, hogy a gyermekkoruk figyelme egy holt nyelv idegenszerű alak-jával az anyanyelv kárára olly nagy mértékben elfoglaltassék.

Az eddig elősorolt okoknál fogva nem átaljuk a *quaemarius* pártolóit minden jó akaratuk mellett a magyar műveltség és haladás ellenségei közé számítani.

A tudományok meghonosítása ügyében.

(Nyílt levél a „Kritikai lapok“ szerkesztőjéhez.)

Élénk figyelemmel s őszinte részvétellel kísértem mindeddig a „Kr. Lapok“ működését, mert irodalmi állapotaink jelen zilált körülmé-nyei közt olly vállalatot ismertem meg benne, melly egészben véve alkalmas lehetne szellemi tevékenységünknek olly új irányt adni, hol a szétszórt erők egyesítő központot s magasabb lendületet találhassanak. A „Kr. Lapok“ első fölszólalása illy reményeket költött bennem, s azon komoly nyilatkozatban: „rontanunk is kell, hogy építhessünk“ melylyel

Nem célja ezen soroknak kimutatni egyoldalúságát azon tanrendszernak, melly hazánkba is átültetett és kevés változtatással 1848-ig virágzott; mi csak azon verseknek újra behozatalától akarjuk óvni tudós hazánkfiat, hogy ezáltal egy hátrálástól őket megmentsük.

A *quae maribus*, melly az Alvarezféle nyelvtanban foglalt verseknek mintegy ötödét képezi, a szabatosság semmi kelleivel nem bír; pedig ez volna főtulajdonsága minden jól fogalmazott szabálynak. Tehát vagy igen általánosak a szabályok és csak számos kivételek, jegyzetek kíséretében érthetők; vagy részletesek, úgy hogy a példákban elősorolt szónak a tanuló nagyobb rész ritkán vagy soha nem veszi hasznát. Első állításunkra, hogy általánosak, érveket felhozni fölösleges; tanuskodik erről valamennyi kiadása ezen verseknek. Avagy mit sem használ a tanulónak, ha pl. azt tudja, hogy himnemű azon főnév, melly a melléknevet himnemben (3—4), nőnemű, melly nőnemben (7), s köznemű, melly köz nemben (8) vonzza magához? Mit fog mondani, ha az 1. versben olvassa, hogy himnemű, a mit csak férflaknak tulajdonítunk: „*Quae maribus solum tribuuntur, mascula sunt*”; holott pl. *barba, virtus* (*viritus*, férfiuság, erény), csak férfiak tulajdona; ugyanaz áll az 5. versről: „*femineum dices, quod femina sola reposit*.” melly különben is könnyen félre magyarázható értelménél fogva erkölcsi tekintetből nem ajánlható. Ellemben tulságosan részletesek: a 118 versbe példakként igtatott szók közül 61 költői vagy csak a felső gymnasiumban előfordulható: „*cicer, adeps, ador, aley, Argos, bubo, calix, carex, caulis, cespes, chalybs, cicer, clunis, coccyx (?)*, cometa, dama, epos, Eryx, forceps, fornix, gorges, Hadria, halex, hippomanes, incus, iubar, lynx, merges, monile, oleaster, onix, palmes, panthera, papaver, penus, piper, poples, portio, praesepe, pugio, renes (nem ren), rudens, septunx, siler, smilax, sonipes, spadyx, suber, talpa, termes, tiaras, toreuma, torris, tubes, turtur, vannus, vepres, virus;” szintannyi vegképen nem fordul elő a gymnasiumi ifjuságnak előadandó olvasmányokban: „*aëdon, Aloë, animans, atomus, attagen, bombyx, cacoëthes, calyx, cenchris, coenatio, cucumis, cudo, deunx, diphthongus, eremus, follis, forfex, furfur, glis, grossus, gummi, Hispal, Jader, icon, lagopus, laser, laver, lichen, lien, lima, mammona, manna, melos, mugil, mugilis, munniceps, oryx, panaces, paradisus, pascha, pondo, praesul, prologus, Rease, Sardonix (nem Sardoniche), seps, sindon, siser, spinther, splen, stigma, subcus, thomex, udo, varyx, vibex, volvox (?)*, zeugma.“ Itélje meg az olvasó maga, érdemesek-e ennél fogva tanulásra e versek, melyek mintegy előlik az ifjak tehetségét ennyi haszonvehetetlen anyag által. — De nehézségekkel jár a versek magyarázata mert a hogy lehet feltenni, hogy első vagy másod osztálybeliek képesek metrikai formák felfogására? hisz egy illy eljárás felforgatással fe-

nyezetne minden okszerű tanrendszert. Járják bár össze Európának minden tanodait, illy példára ma nem akadnak! — b). Az első vagy második osztálybeliek szokatlanok a költői beszédhez; értünk illy példákat, mint v. 9. *Est commune duum, sexum quod claudit utrumque.* 16 *pro maribus pugnant menses montes fluviique.* 45. *cum verbere nocte cada-ver.* 98. *mobile fit fixum, si fixum mente subaudis.* 112. *Sardonichen comitatur nyx, grus stb.* — c) Bővebb ismeretek kívántatnak illyenekben pl. 51. *cumque vade ac reliquis, flectit quae prima Pelasgum;* 71. *Plurima in os graeca Ausonii fecere latina;* 100. *Haec damnata diu romanis Allia fastis.* Ide tartoznak nemcsak alaktani, hanem szóköztési számos esetek, mellyeket csak későbbi osztályokban leend alkalma hallani a tanulónak, de mellyeket kénytelen leend a tanár megfejteni, ha megértsék. A ki így előlegezve és a rendes tanulmányok folyamából kiszakasztva egyes szabályokat minden előkészület, összefüggés nélkül tárgyalja a latin nyelvet, az később a tanulóknak káros felületességet szül. Talán azt véli valaki, hogy könnyen megtanulják a verseket költői alakjuknál fogva? Csak azt ne higgye, hogy a hat mértékű vers ép úgy nőtt össze anyanyelvünkkel, mint *Petőfy*-nek dalai-ban használt bármely *rythmusa*. Külömben a versek alkatása korántsem olyan, hogy a költői érzék nemesbítésére szolgálhasson, néhutt pedig tökéletesen el van hanyagolva, pl. v. 38. „*An, in, on mas. Haec sindon, icon et aëdon;* 99. *hoc Praeneste, Hispal; Sulmo hic uberrimus audis;* 108. *mascula bubo specus stb.*“ — Most, midőn a magyar nyelv fejlődése egy pár évtized óta új lendületet nyert, nem helyeselhetjük, hogy a gyermekkoruk figyelme egy holt nyelv idegenszerű alakjával az anyanyelv kárára olly nagy mértékben elfoglaltassék.

Az eddig elősorolt okoknál fogva nem átaljuk a *quae maribus* pártolóit minden jó akaratuk mellett a magyar műveltség és haladás ellenségei közé számítani.

V.

A tudományok meghonosítása ügyében.

(Nyílt levél a „Kritikai lapok“ szerkesztőjéhez.)

Élénk figyelemmel s őszinte részvétellel kísértem mindedig a „Kr. Lapok“ működését, mert irodalmi állapotaink jelen zilált körülményei közt olly vállalatot ismertem meg benne, melly egészben véve alkalmas lehetne szellemi tevékenységünknek olly új irányt adni, hol a szétszórt erők egyesítő központot s magasabb lendületet találhassanak. A „Kr. Lapok“ első főszoalása illy reményeket költött bennem, s azon komoly nyilatkozatban: „rontanunk is kell, hogy építhessünk“ melylyel

azok először léptek a nemzet elé, egy szebb jövő zálogát láttam. Azóta minden egyes számból azon meggyőződést volt alkalmam meríteni, hogy reményeimnek legalább egy része teljesült, s a „Kr. Lapok“ helyesen fogván föl helyzetüket s nehéz föladatukat, működésük súlypontját nem annyira az egyes irodalmi termékek megbírálásában keresik, a mint az ott nem is feketik, hanem épen irodalmunk egészszeni alakulását igyekeznek szem előtt tartani, s a mennyire a nálunk már meghonosultnak látszó közönyösség engedi, a világirodalom álláspontjára emelni. De igénytelen véleményem szerint mindaddig csak félig teljesítik hivatásukat, míg irodalmunk hiányainak kimutatására szorítkoznak, s e mondanám — negatív tevékenységüket nem terjesztik ki a pozitív cselekvőség terére is. Lehet hogy csalódom, midőn az iránycikkeket nem tartom elégségeseknek, mert azokból a tudomány meghonosításának módját csak azok tanulhatják meg, kik előbb utóbb ügyis megtalálták volna a helyes utat; itt példára van szükség s e példát adni volna a „Kr. Lapok“ hivatásának második s tán az elsónél még jelentékenyebb része. E célból az irodalmi tevékenységnek olly terét is föl kellene keresniök, hol már nem csak rontanának, hanem egyszersmind építenének is, nemesak kimutatnák a hiányokat, hanem azokat maguk is betölteni igyekeznének, nemesak megmondanák, miként kellene a világmíveltséget nálunk meghonosítani, hanem maguk is jó példával menének előre, — szóval, ha olly vállalat keletkezését igyekeznének előidézni, melly a külföld tudományos munkálkodásának eredményeit a nemzeti szellem kívánalmaihoz képest irodalmunkba átültetni s egy gyűjteményben a nemzetnek átadni fognák. Ez eszmét azomban csak megpendíteni volt szándékom és saját belátására bizom, hogy annak részleteit úgy fejtsse ki, a mint a körülményekhez képest szükségesek és fogatosíthatók volnának.

Bécs. 1862. April 20.

—g—l—

V a l a s z. Hogy erről csakugyan gondoskodtunk, bizonyítani fogják a legközelebbi számok.

A szerk.

 A „Kritikai Lapok“ szerkesztősége aldunasorra a 19 sz. alatti házba tétetett át.

Kiadó és felelős szerkesztő: **Riedl Szende.**

Főmunkatárs: **Hegyi Gyula.**

Pest 1862. Nyomatott Herz Jánosnál.